



The Hague Centre
for Strategic Studies

Scoping Paper

HCSS Publieksmonitor

Maatschappelijke Stabiliteit

Scoping Paper

Gerben Bakker en Jesse Kommandeur

Juli 2025





HCSS Publieksmonitor

Maatschappelijke Stabiliteit

Auteurs:

Gerben Bakker en Jesse Kommandeur

Met medewerking van:

Emma Bokel en Thijs van Aken

Met dank aan:

Jeroen van Lindert (KiesKompas) en
Willem Blanken (KiesKompas)

Omslagafbeelding:

Canva

Juli 2025

De publieksmonitor is een onderzoekslijn binnen HCSS in opdracht van de Nederlandse politie. De analyses in dit rapport zijn afgerond in juni 2025. Gebeurtenissen of ontwikkelingen die plaatsvonden in de periode tussen afronding en publicatie zijn niet van invloed geweest op de bevindingen.

© *The Hague* Centre for Strategic Studies behoudt zich alle rechten voor. Geen enkel onderdeel van dit rapport mag gereproduceerd of gepubliceerd worden in welke vorm dan ook, in print, microfilm, fotografie, of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van HCSS. De rechten van alle foto's zijn voorbehouden aan hun respectievelijke eigenaars.

Inhoudsopgave

1.	Introductie	1
1.1.	Doel	1
1.2.	Toepassing	2
1.3.	Vaste en flexibele thematiek	3
1.4.	Leeswijzer	3
2.	In vergelijking met andere instrumenten	4
3.	Maatschappelijke stabiliteit	6
3.1.	Een systeembenadering	6
3.2.	Dimensies	8
3.3.	Dreigende instabiliteit en gevolgen	10
4.	Vraagontwerp	12
4.1.	Overzicht vraagontwerp	12
4.2.	Zelfpositionering	13
4.3.	Externe druk	14
4.4.	Intern ongenoegen	16
4.5.	Subversieve krachten	19
4.6.	Weerbaarheid en Veerkracht	22
4.7.	Maatschappelijke stabiliteit	24
5.	Verzameling en analyse	25
5.1.	Dataverzameling	25
5.2.	Beschrijvende analyse	26
5.3.	Profiel en clusteranalyse	27
5.4.	Tekstanalyse	27
5.5.	Correlatie en regressieanalyse	28
5.6.	Trendanalyse	28

Over de **HCSS Publieksmonitor**

De HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit is een onderzoeksinstrument dat structureel in kaart brengt hoe Nederlanders maatschappelijke stabiliteit ervaren. De monitor kijkt daarbij niet alleen naar objectieve ontwikkelingen, maar juist naar de beleving van burgers: waar zij dreiging voelen, vertrouwen verliezen, of juist kracht en verbondenheid ervaren. Het doel is om inzicht te bieden in hoe mensen de staat van de samenleving zien en wat zij als risico's of bronnen van veerkracht beschouwen.

De monitor richt zich op vier centrale thema's: externe druk, intern ongenoegen, subversieve krachten en maatschappelijke veerkracht. Externe druk verwijst naar zaken die van buitenaf op de samenleving inwerken, zoals geopolitieke spanningen, migratie en buitenlandse beïnvloeding. Intern ongenoegen gaat over interne dynamiek die kan bijdragen aan sociale onrust, zoals onvrede over politieke effectiviteit of inspraak. Subversieve krachten hebben betrekking op actoren die bewust uit zijn op ontwrichting van de rechtsorde, zoals georganiseerde misdaadgroepen of extremisten. Veerkracht en weerbaarheid verwijst juist naar elementen die de samenleving krachtiger maken om dreigingen op te vangen zoals 'samenredzaamheid' en crisisparaatheid.

De vragenlijst achter de monitor is ontwikkeld door HCSS in samenwerking met Kieskompas en wordt vier keer per jaar afgenomen onder een representatieve steekproef van Nederlandse burgers. De verzamelde antwoorden vormen de basis voor de publieksperceptie, die het mogelijk maakt om ontwikkelingen door tijd te volgen en te koppelen aan maatschappelijke en politieke trends en ontwikkelingen.

A white square with a thick white border containing the number 4 in a large, bold, white font. Below the square is a small orange rectangle with the text 'Vaste thema's' in white.

4

Vaste thema's

A white square with a thick white border containing the text '4.000+' in a large, bold, white font. Below the square is a small orange rectangle with the text 'Deelnemers' in white.

4.000+

Deelnemers

A white square with a thick white border containing the number 4 in a large, bold, white font. Below the square is a small orange rectangle with the text 'Keer per jaar' in white.

4

Keer per jaar

1. Introductie

Met de combinatie van geopolitieke spanningen, maatschappelijke onvrede en zorgen over de veerkracht van democratische instituties, is het van strategisch belang om systematisch inzicht te krijgen in hoe burgers de stabiliteit van hun samenleving percipiëren. De **HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit** (hierna te noemen 'HCSS Publieksmonitor') dient te helpen om deze percepties op structurele wijze te meten onder een representatief deel van de Nederlandse bevolking.

1.1. Doel

De HCSS Publieksmonitor heeft tot doel om **de door Nederlanders waargenomen systeem-druk op de maatschappelijke stabiliteit** te peilen. De Publieksmonitor beoogt hiermee een macroperspectief te bieden op de maatschappelijke stabiliteit in Nederland. De monitor heeft daarbij niet als doel alle facetten van de maatschappelijke stabiliteit in detail of in uitputtende zin te onderzoeken. Maatschappelijke stabiliteit als een grootheid die in beginsel te complex is om volledig in kaart te brengen. Maar het is wel mogelijk om een aantal dimensies van in elkaar grijpende elementen van externe en interne dynamiek te onderscheiden. En om op een indicatieve manier te peilen hoe er door Nederlanders over de sterktes dan wel de zwaktes van deze dimensies gedacht wordt. Het samenhangende beeld veronderstelt dat er systeemdruk kan ontstaan op de continuïteit en veiligheid van de democratische rechtsorde. Tot dusver zijn er geen peilingsinstrumenten die op een geïntegreerde manier kijken naar deze systeemdruk. Daar brengt de HCSS Publieksmonitor verandering in door de dimensies van **'externe dreigingen', 'intern ongenoegen', 'subversieve krachten' en 'elementen van weerbaarheid en veerkracht'** te meten en in de analyse met elkaar in contact te stellen.

Het holistische beeld van publieke maatschappijperceptie dat hieruit ontstaat is bijvoorbeeld van meerwaarde voor het begrip van hoe de publieke dreigingsperceptie zich verhoudt tot werkelijke dreigingen; hoe deze dreigingen volgens Nederlanders aangrijpen op herkende maatschappelijke kwetsbaarheden en ongenoegens; en wat de punten van kracht zijn in de Nederlandse samenleving om zich tegen deze dreigingen te verweren. Op basis daarvan is het weer mogelijk om gefundeerde handelingsperspectieven te ontwikkelen.

Omdat het gaat om het in beeld brengen van complexe systeemdruk is het van belang dat de kernvariabelen goed gedefinieerd zijn en dat er een conceptueel model ligt dat maatschappelijke stabiliteit fundeert als een systeem van interactie van deze elementen. Deze onderbouwing is te vinden in hoofdstuk 3.

1.2. Toepassing

De peiling is bedoeld om de opdrachtgever van de Nederlandse politie in het bijzonder, maar ook beleidsmakers, en andere relevante beroepsgroepen, van inzichten te voorzien voor de ontwikkeling van onderbouwd beleid en handelingsperspectief:

- **(Vroeg-)signalering van maatschappelijke kwetsbaarheden:** Door structureel en thematisch te peilen hoe burgers dreigingen, spanningen en veerkracht percipiëren, helpt de peiling bij het (vroeg-)tijdig detecteren van potentiële instabiliteit of erosie van democratisch vertrouwen.
- **Strategisch situationeel bewustzijn:** De peiling biedt een aanvullend informatiebeeld van publieke perceptie naast objectieve risicoanalyses. Door de perceptie van de bevolking over maatschappelijke stabiliteitsvraagstukken te integreren in bredere scenario- en weerbaarheidsanalyses ontstaat de mogelijkheid om gaten en discrepanties te ontdekken tussen reële dreigingen/kansen en de publieksverwachtingen daaromtrent.
- **Onderbouwing van beleid voor maatschappelijke weerbaarheid:** Door data te leveren over het draagvlak, de zorgen én de bronnen van vertrouwen onder burgers, draagt de peiling bij aan evidence-based strategieën voor het versterken van de democratische rechtsorde en het maatschappelijke contract.

1.3. Integratie in de Strategische Monitor Politie

Het peilingsinstrument sluit aan bij het doel van het programma Strategische Monitor Politie (SMP) dat HCSS uitvoert voor de Nederlandse politie. De SMP dient om toekomstgericht beleid te helpen ontwikkelen op het snijvlak van geopolitiek, maatschappelijke dynamiek en veiligheid. Deze peiling voegt een interne maatschappelijke dimensie toe aan de 'van buiten naar binnen'-benadering die een belangrijk element vormt in SMP. De bestaande benadering richt zich op het tijdig herkennen van maatschappelijke trends en risico's die impact hebben op maatschappelijke (in)stabiliteit en de impact daarvan op politiewerk. De peiling biedt datagedreven inzicht te geven in hoe burgers maatschappelijke stabiliteit ervaren. Dit maakt discrepanties zichtbaar tussen de ervaring van Nederlanders en de feitelijke risico's die op de samenleving afkomen.

- **Verwerking en verrijking van gegevens:** De gegevens die worden onttrokken uit de peiling worden door HCSS verwerkt en verrijkt. Dit houdt in dat de ruwe data wordt opgeschoond, geanalyseerd en aangevuld met relevante externe bronnen of inzichten. Dit verrijkte gegevensbeeld maakt het mogelijk om onderliggende correlaties, trends en discrepanties in de Nederlandse samenleving zichtbaar te maken.
- **Vertaling naar verschillende producten in het programma:** Het verwerkte en verrijkte gegevensbeeld dient als input voor diverse analyseproducten zoals de Strategische Monitor of de Strategic Alerts die HCSS uitbrengt. Met name de longitudinaal geoogste data zal een belangrijk steunpunt vormen voor analyseproducten die over een langere termijn lopen zoals de Strategische Monitor.
- **Thematische 'Strategic Alerts':** Het deel flexibele eenmalige thematiek dat wordt uitgevraagd per enquêteronde zal voornamelijk als basis dienen voor het schrijven van zogenaamde Strategic Alerts. Bijvoorbeeld over belangrijke subthema's, zoals 'autocratisch

sentiment onder de Nederlandse bevolking', of 'steun van Nederlanders voor bepaalde plannen omtrent civiele weerbaarheid.' Allerlei thema's zijn denkbaar die ook weer gekoppeld kunnen worden aan de output van de AI ondersteunde HCSS Horizonscan.

- **Dashboards:** Het Datalab is in staat om aan de hand van longitudinale gegevens ook visuele tools te bouwen waar uiteindelijk iedereen met toegang gebruik van kan maken voor beleidsondersteuning en strategievorming. Op die manier wordt de data ook een handige direct raadpleegbare bron voor de opdrachtgever.

Daarnaast kunnen de resultaten van de peiling ook 'as-is' gebruikt worden in de verschillende processen van de politie, van strategievorming, via publiekscommunicatie tot besluitvorming.

1.4. Vaste en flexibele thematiek

De HCSS Publieksmonitor onderzoekt het centrale thema van 'maatschappelijke stabiliteit.' Dit concept vormt een rode draad vormt in het Strategische Monitor Politie programma, maar komt ook terug in andere analyses op het gebied van nationale veiligheid. In toevoeging op allerlei bestaand en lopende onderzoek peilt de monitor met name de dimensie van de **Nederlandse perceptie over de maatschappelijke stabiliteit**. Welke eigenschappen versterken c.q. bedreigen of verzwakken deze maatschappelijke stabiliteit? Omdat we maatschappelijke instabiliteit als een systemisch risico zien willen we de perceptie uitvragen op basis van een vast aantal dimensies die maatschappelijke stabiliteit funderen. Deze hebben we geïdentificeerd en ondergebracht in een conceptueel model (zie hoofdstuk 3).

Naast dit vaste deel willen we in de peiling een wisselend thematisch onderdeel uitvragen dat inspeelt op de actualiteit. In de eerste editie wordt zo een extra vragendeel toegevoegd dat gaat over autocratische sentimenten onder burgers. De precieze onderwerpen zullen per kwartaal echter variëren.

1.5. Leeswijzer

Dit scoping paper is als volgt opgebouwd:

- **Hoofdstuk 2** plaatst de HCSS Publieksmonitor in vergelijkend perspectief met enkele andere peilingsinstrumenten. Dit helpt om het instrument te positioneren en de toegevoegde waarde te zien.
- **Hoofdstuk 3** bespreekt het onderliggend concept van maatschappelijke stabiliteit. Het bepleit een benadering van systeemdrukanalyse en rechtvaardigt zo de integratie van verschillende dimensies.
- **Hoofdstuk 4** geeft een overzicht van het vraagontwerp. Per variabele worden de items gepresenteerd die gebruikt worden in de enquête.
- **Hoofdstuk 5** schetst de beoogde analysemethoden en toepassingen van de data.

2. In vergelijking met andere instrumenten

Om scherper te krijgen welke waarde de Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit toevoegt, is het zinvol haar te spiegelen aan enkele gevestigde, vergelijkbare survey-instrumenten om zo te zien waar het instrument van HCSS kan worden gepositioneerd.

De **World Values Survey** is een internationaal onderzoeksprogramma dat sinds 1981 groot-schalige enquêtes uitvoert in tientallen landen, inclusief Nederland, met meer dan 200 vragen over waarden zoals religie, democratie, economie en maatschappelijke verandering. Dit onderzoek volgt zogeheten 'waves' en wordt slechts eens per vier tot vijf jaar afgenomen, wat contrasteert met de hogere frequentie van de HCSS Publieksmonitor die actuele ontwikkelingen trends kwartaalbasis kan volgen. Waar de WVS uitgebreid en academisch van aard is met ongeveer 200 vragen, is de HCSS Publieksmonitor korter (circa 40 vragen) en heeft een gerichte focus op maatschappelijke stabiliteit, weerbaarheid, ondermijning en de relatie met geopolitieke druk. De HCSS Publieksmonitor onderscheidt zich verder door directe koppeling met beleidsinstrumenten zoals dashboards en alerts, wat bij de meer academische WVS ontbreekt.

De **Clingendael Barometer** wordt jaarlijks uitgevoerd door Instituut Clingendael en richt zich specifiek op Nederlandse percepties van buitenlandse ontwikkelingen en Europa, waarbij gebruik wordt gemaakt van meerkeuzevragen om dreigingen en kansen te identificeren. Dit instrument verschilt van de HCSS Publieksmonitor doordat het zich met name op buitenlandse aangelegenheden richt, terwijl de HCSS-monitor een meer integratieve focus heeft op maatschappelijke stabiliteit. De HCSS-monitor is daarnaast frequenter (vier keer per jaar) en is gekoppeld aan het HCSS Datalab wat doorlopende data-analyse en interactieve visualisatie mogelijk maakt.

De **Veiligheidsmonitor** van CBS en het Ministerie van Justitie & Veiligheid concentreert zich op klassieke veiligheidsthema's zoals criminaliteit, veiligheidsgevoel, slachtofferschap en het functioneren van politie en gemeente, en vormt een belangrijk beleidsinstrument voor lokale en nationale veiligheidsstrategieën. In tegenstelling tot deze focus op traditionele veiligheid heeft de HCSS Publieksmonitor een bredere thematische scope die ook sociaaleconomische kansen, institutioneel vertrouwen, migratie, polarisatie en geopolitieke ontwikkelingen omvat. Waar de Veiligheidsmonitor thematisch stabiel en jaarlijks is, is de HCSS Publieksmonitor responsief aan geopolitieke gebeurtenissen en fluctuerende sentimenten. De HCSS Publieksmonitor onderscheidt zich door sterkere data-integratie met mogelijkheden voor het combineren van surveydata met demo- en geografische visualisaties, waardoor het niet alleen een thermometer maar ook een radar functie vervult.

Het **Continu Onderzoek Burgerperspectieven** van het SCP volgt sinds 2008 de publieke opinie over politieke en maatschappelijke kwesties via een gestandaardiseerde vragenlijst

die meerdere keren per jaar wordt afgenomen onder een representatieve steekproef. Hoewel beide instrumenten regelmatig meten, richt het COB zich op de algemene 'stem van het volk' over politieke thema's, terwijl de HCSS-monitor specifiek focust op maatschappelijke spanningsvelden en risicoanalyse. De HCSS publieksmonitor onderscheidt zich door het koppelen van percepties aan onderliggende kwetsbaarheidsindicatoren zoals economische bestaansonzekerheid en polarisatiegraad. • Waar het COB discrete metingen oplevert, beoogt de HCSS publieksmonitor een semi-continue datastroom te genereren die wordt geïntegreerd in bredere risicomodellen en beleidsadviezen, met directe aansluiting op veiligheids- en weerbaarheidsdiscours in plaats van louter sociaalwetenschappelijk onderzoek.

Onderstaand overzicht laat in een oogopslag zien hoe de HCSS publieksmonitor zich verhoudt tot andere instrumenten qua thematische scope, meetfrequentie, lengte, beleidskoppeling en data-integratie. Zo wordt duidelijk waar zij complementair is, waar sprake is van gedeeltelijke overlap en waar zij nieuwe inzichten oplevert.

Kenmerk	Clingendael	WVS-NL	Veiligheidsmonitor	SCP COB	HCSS
Focus	Externe dreigingen en kansen	Waarden en attitudes	Zeer divers: demografisch, incidentregistratie, slachtofferchap, onveiligheidsgevoel.	Alg. stemming & opinie NL-burgers over politiek-maatschappelijke kwesties	Integrale <i>maatschappelijke stabiliteit</i> (externe druk, intern ongenoegen, subversieve krachten, weerbaarheid)
Frequentie	1x per jaar	1x per 4-5 jaar	1x per jaar	3x per jaar (doorlopend veldwerk)	~ 4x per jaar (semi-continu)
Lengte	± 25-30 MC-vragen	± 200 vragen	± 100 vragen	± 60 kernitems	± 40 vragen
Meetniveau	Perceptie van externe dreigingen/kansen	Waarden & cultuurpatronen (internationale vergelijkingen)	Ervaren veiligheid & feitelijk slachtofferschap	Opinieindicatoren (vertrouwen, economie, politiek)	Perceptie én kwetsbaarheid (koppelt scores aan risicomodellen)
Themaflexibiliteit	Vast buitenlandkader	Vast, nauwelijks aangepast	Relatief vast	Kleine moduleupdates, maar grotendeels vast kernset	Vast 4-luik + actueel flex-blok (elke ronde aanpasbaar)
Data-integratie	Input voor Strategische Monitor buitenland	Academisch databestand (WVS-wave)	Beleidsdashboard gemeenten / regio	SCP-trendrapport, deels CBS-microdata	In → dashboards, scenario's, strategic alerts
Vraag- / antwoordvorm	MC-ranking van dreigingen/kansen	Grote mix (Likert, agree/disagree, ranking)	Likert + slachtofferchap inventaris	Likert + rapportcijfers	Likert 5-punt, MC, open items; één meerkeuze & één open vraag per themablok
Dataverwerking	Jaarlijks snapshot	Longterm cross-national comparison	Jaarlijkse verslagtabel & gemeenterapport	Trendgrafieken; verandering in sentiment	Semi-continue stroom, scenario- & risicomodellen
Unieke aspecten (selectie)	Buitenlandexclusieve blik	Wereldwijde vergelijkbaarheid sinds 1981	Sterke lokale uitsplitsing tot wijkniveau	Lange NL-tijdreeks sinds 2008	3-D participantenprofiel & risico-lens, koppeling externe-interne druk

3. Maatschappelijke stabiliteit

Maatschappelijke stabiliteit moet worden beschouwd als een dynamisch sociaal evenwicht temidden van voortdurende uitdagingen door inwendige spanningen, invloeden van buitenaf en ondermijnende krachten van binnenuit. Juist in tijden waarin onzekerheden toenemen, groeit het besef dat vreedzame stabiliteit geen normsituatie is. Ook niet voor liberale democratieën zoals de Nederlandse. Veel wetenschappers en kennisinstellingen wijzen op een verharding van het wereldklimaat waarin het democratisch samenlevingsmodel lijdt onder toenemende systeemdruk. Een vinger aan de pols van de publieke perceptie helpt ons een beeld te vormen. We kunnen kijken naar feitelijke kwaliteiten van de maatschappij – functioneren onze instituties naar behoren? Maar we kunnen ook kijken naar hoe mensen de situatie waarnemen. De publieksperceptie is weliswaar niet objectief of noodzakelijk waarheidsgetrouw, maar beleving doet ertoe: negatieve percepties kunnen signalen zijn van onderliggende ontwrichting die buiten beeld blijft bij een puur feitelijke blik op de samenleving.

In dit hoofdstuk introduceren we een systeembenadering voor het peilen van de maatschappelijke stabiliteit. We veronderstellen dat instabiliteit zelden voortkomt uit één oorzaak. Verschillende dimensies van maatschappelijke systeemdruk kruisen elkaar en grijpen op elkaar aan. Ook voor het meten van de publieksperceptie volgen we deze dimensies van maatschappelijke stabiliteit. Paragraaf 3.1 beschrijft de onderliggende theoretische uitgangspunten, ontleend aan systeemtheorie, en sluit af met een werkdefinitie van maatschappelijke stabiliteit. Paragraaf 3.2 werkt vier kernvariabelen uit: externe druk, intern ongenoegen, subversieve beïnvloeding en het herstellend vermogen van de samenleving. In 3.3 staan we ten slotte stil bij enkele mechanismen waardoor maatschappelijke druk zich kan vertalen in sociale ontwrichting.

3.1. Een systeembenadering

Een systeembenadering is gestoeld op de veronderstelling dat risico's zelden op zichzelf staan, maar in onderlinge samenhang functioneren. In dat licht spreken we van systemische risico's: risico's die voortkomen uit interacties tussen interne spanningen en externe druk, en die in potentie het functioneren van de samenleving als geheel ondermijnen. Juist omdat dergelijke risico's de democratische rechtsorde kunnen aantasten, vormt deze continuïteit ons centrale ijkpunt. Daarbij sluiten we aan bij de brede definitie die ook de AIVD hanteert¹: niet alleen het formele stelsel van rechtsstaat en democratie is van invloed, maar ook de mate waarin burgers legitimiteit ervaren, zich vrij en veilig kunnen uitspreken, en vertrouwen hebben in de instituties en elkaar.

¹ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. (2023). *Anti-institutioneel extremisme in Nederland: Een ernstige dreiging voor de democratische rechtsorde*.

Deze systeembenadering is mede ingegeven door de complexiteit van het verschijnsel. Maatschappelijke stabiliteit laat zich niet eenduidig verklaren, laat staan voorspellen. Er bestaat geen 'alles verklarend' model. Pogingen om instabiliteit toe te schrijven aan één dominante oorzaak—zoals polarisatie, extremisme of economische ongelijkheid—doen vaak geen recht aan de complexiteit van het maatschappelijk weefsel.² In plaats daarvan kiezen wij voor een benadering die rekenschap probeert te geven van de complexe interacties van sociale dynamieken. Daarbij onderscheiden we meerdere kernvariabelen die afzonderlijk te analyseren zijn, maar in praktijk sterk op elkaar inwerken.

De keuze om maatschappelijke stabiliteit te analyseren aan de hand van meerdere in elkaar grijpende elementen is wetenschappelijk verdedigbaar vanuit theoretische inzichten in de politieke sociologie en systeemtheorie. Onze indeling sluit bijvoorbeeld aan bij het stress-responsmodel uit de systeemtheorie³, waarbij een samenleving wordt opgevat als een complex systeem dat onder externe druk uit balans kan raken.^{4,5} De destabiliserende werking ontstaat deels van binnenuit—via sociale ongelijkheid, gevoelens van onrecht of verlies aan gemeenschapszin—maar wordt vaak versterkt door externe factoren of actoren. Subversieve groepen of buitenlandse mogendheden spelen daarbij regelmatig in op bestaande spanningen en breuklijnen, waarmee zij bestaande instabiliteit uitvergrooten.⁶ Instabiliteit is in dat opzicht zelden het directe gevolg van subversieve krachten alleen, maar het resultaat van exploitatie van een reeds verzwakt systeem dat vatbaar is voor uitvergroting van spanningen.

Tegen deze achtergrond speelt ook veerkracht een centrale rol. Anders dan het engere begrip weerbaarheid, dat vooral verwijst naar het vermogen om schokken af te weren, gaat veerkracht over het bredere vermogen om schokken te absorberen én te herstellen.⁷ In de context van maatschappelijke stabiliteit betekent dat: in hoeverre ervaren burgers hun samenleving als ondersteunend, rechtvaardig en verbonden genoeg om ook onder druk constructief te blijven functioneren? Het zijn precies die structuren en verhoudingen die het herstelvermogen van het maatschappelijk systeem bepalen.

Door maatschappelijke stabiliteit te benaderen als het samenspel van vier met elkaar verweven componenten—interne spanningen, externe druk, subversieve beïnvloeding en herstelcapaciteit—ontstaat een geïntegreerd analysekader. Dit kader helpt beleidsmakers om ontwikkelingen niet slechts als incidenten te duiden, maar als signalen binnen een breder systeem dat onder druk kan staan. Zo ontstaat de mogelijkheid tot vroegtijdige duiding, gerichtere interventie, en versterking van die structuren die het maatschappelijk evenwicht duurzaam kunnen dragen. Omdat al deze (bedreigende) factoren met elkaar samenhangen spreken we dan van een systemisch risico, d.w.z. een risico op het falen van (het functioneren van) onze samenleving als geheel. Vandaar dat we in deze Publieksmonitor met een holistische blik kijken.

² Jervis, R. (1997). *System Effects: Complexity in Political and Social Life*. Princeton University Press.

³ Von Bertalanffy, L. (1968). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller.

⁴ Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150.

⁵ Zolli, A., (2013). *Resilience: Why Things Bounce Back*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2013.

⁶ Rid, T. (2020). *Active measures: The secret history of disinformation and political warfare*. Profile Books.

⁷ Zolli, A., & Healy, A. M. (2012). *Resilience: Why Things Bounce Back*. New York, NY: Free Press.

Werkdefinitie maatschappelijke stabiliteit. Gelet op het bovenstaande definieert HCSS maatschappelijke stabiliteit *als het ongestoord functioneren van het dynamische Nederlandse leefklimaat waarin individuen, groepen en instituties vrij en beschermd kunnen functioneren en samenleven, verzekerd van de verworvenheden en de continuïteit van de Nederlandse democratische rechtsorde en de daarin gedeelde waarden. Vier samenhangende dimensies beïnvloeden de maatschappelijke stabiliteit: externe druk, intern ongenoegen, subversieve krachten en elementen van weerbaarheid en veerkracht.*⁸

3.2. Dimensies

Op basis van deze systemische benadering onderscheiden we vier onderling samenhangende dimensies die de maatschappelijke stabiliteit dragen c.q. beïnvloeden. Per kernvariabele geven we onze definitie, de focus in termen van de uit te voeren publieksmonitor (waarin het accent ligt op wat Nederlanders denken en voelen bij deze kernvariabelen en de belangrijkste vaste variabelen die onder deze kernrubrieken moeten worden geënquêteerd.

Externe druk – verwijst naar invloeden van buiten de nationale samenleving die destabiliserend kunnen werken op het binnenlandse sociale, economische en politieke evenwicht. In het kader van een publieksmonitor betekent dit het systematisch in kaart brengen van drukfactoren die afkomstig zijn van buitenlandse actoren, internationale crises of globale dynamieken, en die binnenlandse spanningen kunnen versterken of benutten. Deze druk kan verschillende vormen aannemen: geopolitieke spanningen (zoals migratiestromen door conflicten), economische schokken⁹, technologische beïnvloeding (zoals buitenlandse desinformatiecampagnes of cyberaanvallen), of culturele en ideologische druk (zoals het verspreiden van antidemocratische narratieven).¹⁰ Wat al deze vormen gemeen hebben, is dat ze niet primair binnenlands geworteld zijn, maar via grensoverschrijdende mechanismen diep kunnen ingrijpen in de maatschappelijke dynamiek.

Waargenomen externe dreigingen kunnen het vertrouwen van burgers in overheidsinstellingen en de maatschappij als zodanig ondermijnen. Wanneer mensen geloven dat externe factoren hun samenleving bedreigen en dat hun leiders niet adequaat reageren, kan dit leiden tot een afname van institutioneel vertrouwen en een gevoel van machteloosheid.¹¹ Hoewel deze precieze relaties buitengewoon ingewikkeld uit te tekenen zijn, is het gerechtvaardigd om te willen identificeren welke dreigingen de meeste zorgen baren en kunnen aangrijpen op vormen van intern onbehagen of ongenoegen.

Intern ongenoegen – verwijst naar structurele of groeiende gevoelens van frustratie, uitsluiting of vervreemding binnen delen van de samenleving, die het vertrouwen in instituties, politiek en onderlinge solidariteit aantasten.¹² Binnen een publieksmonitor vormt intern ongenoegen een dimensie die inzicht geeft in de mate waarin delen van de bevolking zich gefrustreerd, niet gehoord, niet vertegenwoordigd of sociaaleconomisch achtergesteld voelen

⁸ Bekkers, F., Bakker, G., Kommandeur, J., Nijboer, N., & Bokel, E. (2025). *Samenleving in Transitie: Balanceren tussen Hoop en Vrees – Strategische Monitor Politie 2025*. The Hague Centre for Strategic Studies.

⁹ Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents: Essays on the new mobility of people and money*. The New Press.

¹⁰ Nye, J. S. (2017). *The Future of Power*. PublicAffairs.

¹¹ Schlipphak, B. (2021). Threat perceptions, blame attribution, and political trust. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 34(1), 59–78.

¹² Kostelka, F., & Blais, A. (2024). Democracy is hot. Or not? Examining the link between political dissatisfaction and support for democracy. *Democratization*, 31(1), 1–20.

waardoor er een groter risico ontstaat tot afkeer van de samenleving of een grotere ontvankelijkheid voor antidemocratisch sentiment.¹³ Dit ongenoegen kan voortkomen uit uiteenlopende bronnen: langdurige economische onzekerheid, ervaren culturele marginalisatie, regionale ongelijkheid, of het gevoel dat traditionele normen en waarden onder druk staan. Vaak is dit ongenoegen historisch gegroeid en wordt het versterkt door maatschappelijke ontwikkelingen zoals migratie, technologische veranderingen of snelle globalisering. Cruciaal is dat intern ongenoegen niet per definitie extremistisch is, maar onder bepaalde omstandigheden wél vatbaar kan zijn voor radicalisering of mobilisatie door subversieve krachten.¹⁴

Subversieve krachten – verwijzen naar actoren, groepen, netwerken of staten, die doelbewust proberen de gevestigde orde te ondermijnen, te ontregelen of te vervangen. Binnen de Publieksmonitor vormen deze krachten een specifiek domein, omdat zij bestaand ongenoegen en kwetsbaarheden in de samenleving exploiteren en zo een multiplier kunnen vormen bij onrust en onvrede. Het kan gaan om invloedrijke extremistische eenlingen of bewegingen, ideologisch gedreven actiegroepen, statelijke actoren die via desinformatie destabiliseren, maar ook netwerken binnen de georganiseerde misdaad die profiteren van ontwrichting. Criminele organisaties kunnen subversieve invloed uitoefenen door parallelle structuren op te bouwen, door gemeenschappen onder controle te brengen, om zo de legitimiteit van de staat uit te hollen.

Elementen van weerbaarheid en veerkracht – verwijzen naar het door burgers ervaren vermogen van een samenleving om schokken, spanningen en ondermijnende invloeden te weerstaan, erop te reageren en zich ervan te herstellen. Binnen de Publieksmonitor zijn dit centrale begrippen, omdat ze niet alleen aangeven in hoeverre een samenleving kwetsbaar is voor verstoringen, maar ook hoe sterk de interne samenbindende krachten en robuustheid worden ervaren die ontwrichting kunnen dempen of neutraliseren. Weerbaarheid heeft zowel fysieke en institutionele als sociale dimensies.¹⁵ Institutionele weerbaarheid betreft het functioneren van democratische instituties, rechtspraak, media, onderwijs en openbaar bestuur: kunnen zij onafhankelijk, geloofwaardig en adaptief opereren onder druk? Sociale veerkracht, ook wel 'community resilience' genoemd, verwijst naar de mate van onderling vertrouwen, maatschappelijke solidariteit, betrokkenheid bij het publieke domein en het vermogen van gemeenschappen om conflicten vreedzaam op te vangen.¹⁶ Veerkracht manifesteert zich bijvoorbeeld in burgerinitiatieven, lokale netwerken of gemeenschappelijke verhalen die tegenwicht bieden aan polarisatie. Binnen de context van subversieve krachten, complottheorieën en georganiseerde misdaad wordt weerbaarheid extra belangrijk. Het voorkomt dat extremistische ideeën snel wortel schieten of dat wantrouwen doorslaat in maatschappelijke verlamming. Cruciaal is ook het psychologisch-emotionele aspect van veerkracht: het vermogen van burgers om met onzekerheid en complexiteit om te gaan zonder hun houvast te verliezen.

¹³ Steur, M., van den Berg, R., & Kok, J. (2023). *Somber over de samenleving? Samenvatting: verschillen in maatschappelijk ongenoegen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹⁴ Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.

¹⁵ Boin, A., & Van Eeten, M. J. G. (2013). The resilient organization: A critical appraisal. *Public Management Review*, 15(3), 429–445.

¹⁶ Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150.

Figuur 1. Gesimplificeerde voorstelling van hoe verschillende dimensies de dynamische maatschappelijke stabiliteit grondvesten



3.3. Dreigende instabiliteit en gevolgen

Wat valt er te vrezen op het moment dat er maatschappelijke instabiliteit dreigt? Verschillende wetenschappers en kennisinstellingen hebben onderzoek verricht naar de relatie tussen de onttakeling van de democratische rechtsorde¹⁷ en het ontstaan van politiek geweld.¹⁸ Het Centre for Systemic Peace heeft aan de hand van uitgebreide datasets bijvoorbeeld een sterke correlatie laten zien tussen de kans op het uitbreken van politiek geweld en democratische en rechtsstatelijke terugval.¹⁹ Barbara Walter illustreerde dat de VS onder Trump-1 een sterke terugval kende en dat deze dalen gepaard gingen met sociale onrust zoals de bestorming van het Capitool.²⁰ Een plotselinge versnelling van grootschalige sociale onrust en politiek geweld wordt ook wel een 'social tipping point' genoemd.²¹ Maatschappelijke

¹⁷ Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. Crown Publishing Group.

¹⁸ The Fund for Peace. (2024). *Fragile States Index 2024*. <https://fragilestatesindex.org/>

¹⁹ Marshall, M. G., & Gurr, T. R. (2020). *Polity5: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018*. Center for Systemic Peace. <https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>

²⁰ Walter, B. F. (2022). *How Civil Wars Start: And How to Stop Them*. Crown Publishing Group.

²¹ Grimm, S., & Schneider, G. (2011). *Predicting social tipping points: Current research and the way forward*. Bonn: Dt. Inst. für Entwicklungspolitik.

verslechtering tot het punt van sociale implosie gedraagt zich niet lineair maar kan om allerlei redenen plotseling in een stroomversnelling terechtkomen. Tegelijk zijn deze momenten van maatschappelijke implosie vrijwel onmogelijk te voorspellen omdat ze bijvoorbeeld samenhangen met politieke karakters of juist het ontbreken daarvan.

Naast de kans op politiek geweld kunnen er ook zorgen bestaan over het voortbestaan van de liberale democratie omwille van zichzelf. Er zijn vele redenen om te bepleiten dat de liberale democratie weliswaar niet het perfecte maar wel het meest duurzame, vreedzame en vrijheidslievende staatsbestel oplevert. Tegelijk is de liberale democratie intrinsiek kwetsbaar omdat ze een open samenleving is en interne tegenkrachten tot op zekere hoogte wil accommoderen.²² Omdat liberale democratieën niet-autoritair zijn, is hun voortbestaan afhankelijk van burgerlijk draagvlak en democratisch besef.²³ Wereldwijd belandt de liberale democratie als staatsvorm ook steeds meer in de verdrukking. V-Dem analyseerde dat een steeds groter deel van de wereld in autocratische regimes leeft.²⁴ Ook is er de tendens dat basale rechtsbescherming in steeds meer samenlevingen achteruit holt. In datzelfde licht neemt wereldwijd ook de persvrijheid af, onder meer door toenemende economische druk op onafhankelijke media, wat leidt tot redactiesluitingen, mediaconcentratie en verlies aan journalistieke onafhankelijkheid.²⁵ Vanuit deze kwetsbaarheid is er een belang om dit draagvlak te monitoren en om beter te kunnen inschatten of een liberale democratie onder omstandigheden slagzij kan maken en kan worden overgenomen door een autoritaire leider.

Naast deze directe politieke implicaties zijn er allerlei andere negatieve effecten die te maken hebben met onttakeling van de democratische rechtsorde. Instabiliteit veroorzaakt economische onzekerheden zoals een verslechterend investeringsklimaat, verminderde bestaanszekerheid en financiële instabiliteit. Deze secundaire effecten kunnen echter weer leiden tot verdere maatschappelijke instabiliteit en zijn in die zin onderdeel van hoe risico's op een systemische manier samenpakken.

De HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit poogt bovenstaande systemische risico's voor de maatschappelijke stabiliteit bij elkaar te brengen in een enkel conceptueel model. Door de vele facetten van maatschappelijke stabiliteit te clusteren in een viertal samenhangende dimensies geeft de monitor een macroperspectief op de trends en ontwikkelingen die op de korte en lange termijn een (de)stabiliserende werking kunnen hebben op de maatschappelijke stabiliteit in Nederland.

²² Galston, W. A. (2018). The Enduring Vulnerability of Liberal Democracy. *Journal of Democracy*, 29(4), 8–16.

²³ Popper, K. R. (1945). *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge.

²⁴ V-Dem Institute. (2024). *Democracy report 2024: Democracy winning and losing at the ballot*. University of Gothenburg. https://v-dem.net/documents/43/v-dem_dr2024_lowres.pdf.

²⁵ Reporters Without Borders. (2025). *RSF World Press Freedom Index 2025: Economic fragility a leading threat to press freedom*. WPFI.

4. Vraagontwerp

In dit hoofdstuk presenteren we de opbouw en inhoudelijke logica van het vraagontwerp van de HCSS Publieksmonitor. Elke surveysectie sluit aan bij een specifieke dimensie van maatschappelijke stabiliteit en bevat zorgvuldig geselecteerde items die publieke percepties van systeemdruk en veerkracht meten. Paragraaf 4.1 biedt een overzicht van de zes hoofdsecties van de vragenlijst en hun focus. Paragrafen 4.2 t/m 4.6 werken deze secties uit aan de hand van subdimensies, met onderbouwing van hun beleidsmatige en theoretische relevantie. 4.7 sluit af met de slotvragen over de algehele stabiliteitsperceptie en de weging van de verschillende drukvelden.

4.1. Overzicht vraagontwerp

Onderstaande overzicht van de structuur van de vragenlijst. Het vraagontwerp bestaat uit zes vaste onderdelen die elk een centrale dimensie van maatschappelijke stabiliteit bevragen. Elke sectie bevat specifieke items die zijn toegespitst op de publieke perceptie van systeemdruk en weerbaarheid. De indeling vormt het analytisch raamwerk van de HCSS Publieksmonitor dat ik de volgende paragrafen aan bod komt.

Secties	Focus
<i>Zelfpositioneringsitems</i>	Het vooraf bepalen van de zelfpositionering van de respondent in relatie tot maatschappelijke stabiliteit. Dit is functioneel voor de interpretatie en analyse van de uitkomsten;
<i>Dimensie maatschappelijke stabiliteit #1: Externe druk</i>	De versterkende dan wel destabiliserende invloeden van buitenaf die Nederlanders percipiëren en hoe zij de ernst daarvan waarderen; <i>Welke externe dreigingen worden door Nederlanders als het meest risicovol gezien voor de stabiliteit van de samenleving?</i>
<i>Dimensie maatschappelijke stabiliteit #2: Intern ongenoegen</i>	De prominente bronnen van maatschappelijke ongenoegen die Nederlanders percipiëren en hoe zwaar dit ongenoegen wordt gewogen als factor van afkalvend vertrouwen in de democratische rechtsorde; <i>Welke binnenlandse zorgen dragen volgens burgers het meest bij aan maatschappelijke instabiliteit en afkalvend vertrouwen in de democratische rechtsorde?</i>
<i>Dimensie maatschappelijke stabiliteit #3: Subversieve krachten</i>	De prominente maatschappelijk ondermijnende krachten of groepen die Nederlanders percipiëren; <i>Hoe nemen Nederlanders de impact waar van deze krachten?</i>
<i>Dimensie maatschappelijke stabiliteit #4: Weerbaarheid en veerkracht</i>	De prominente maatschappelijke kenmerken die Nederlanders waarnemen en die versterkend en vertrouwenwekkend zijn en worden opgevat als bijdragend aan de weerbaarheid en veerkracht van het land tegenover de dreigingen die worden gepercipieerd; <i>Welke kenmerken van de Nederlandse samenleving geven burgers vertrouwen dat we bestand zijn tegen dreiging en instabiliteit?</i>
<i>Algemene beoordeling maatschappelijke stabiliteit</i>	De manier waarop Nederlanders de algehele veiligheid en stabiliteit van de samenleving beoordelen met een rapportcijfer, en welke van de vier dimensies volgens hen het meeste gewicht draagt als verklaring voor systeemdruk.
<i>Flexibele thematische sectie</i>	Wisselend thema per surveyronde

In elke sectie van de vragenlijst zijn de verschillende subdimensies vertaald naar items (vragen of stellingen). De volgende criteria zijn daarvoor gehanteerd:

- Items passen bij de subdimensies.
- Er moet voldoende variatie zijn in het vraagtype.
- De items zijn voldoende onderscheiden van elkaar.
- De items zijn voldoende begrijpelijk voor alle opleidingsniveaus van het Nederlandse publiek.

De subdimensies sluiten aan bij de perceptie van systeemdruk die de HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit peilt. Ze dienen dus niet te specifiek in te gaan op thematiek op micro- en mesoniveau. We benadrukken bovendien dat per subdimensie altijd meer items mogelijk waren dan door HCSS uiteindelijk zijn gekozen. De ingrijpende keuze om telkens te werken met een enkel item per subdimensie wordt gerechtvaardigd door zowel de mogelijke lengte van de survey (deze kan niet te lang zijn in verband met het voltooiingspercentage) als het doel van de monitor (dat primair strategisch en beleidsondersteunend is, en niet bedoeld als eigenstandig wetenschappelijk bevolkingsonderzoek).

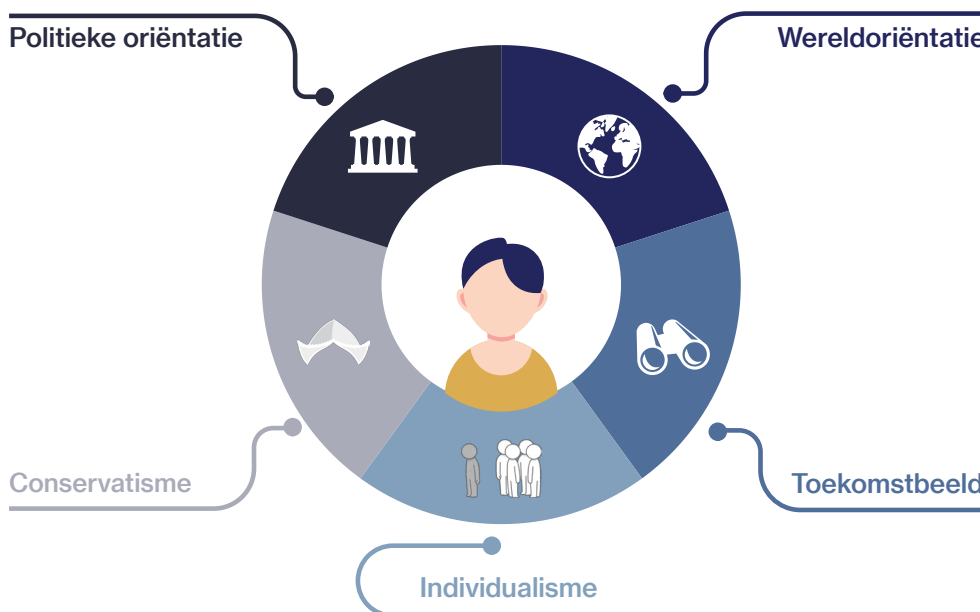
4.2. Zelfpositionering

Voor een goede interpretatie van de resultaten uit de HCSS Publieksmonitor is het belangrijk niet alleen te weten *wat* mensen denken, maar ook *vanuit welk perspectief* ze dat doen. Daarom wordt vooraf het profiel van respondenten in kaart gebracht aan de hand van vijf bredere oriëntaties die de zelfpositionering van de respondent in kaart brengen. Deze bestaan uit: (1) hun toekomstbeeld – optimistisch of bezorgd over de richting van de samenleving; (2) hun oriëntatie van nationaal tot internationaal – legt men de nadruk op binnenlandse of mondiale prioriteiten?²⁶; (3) hun verhouding tot de gemeenschap – is men meer individualistisch of collectivistisch?; (4) hun culturele oriëntatie – is men behoudend of progressief?; en (5) hun politieke voorkeur, gebaseerd op stemgedrag tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2023. Deze structuur helpt om houdingen over stabiliteit, druk, ongenoegen en veerkracht beter te plaatsen in het bredere denkkader van de burger.

Subdimensie	Items
Toekomstbeeld	Ik maak me ernstig zorgen waar het met onze samenleving naartoe gaat Ik heb er vertrouwen in dat de Nederlandse samenleving zich goed kan aanpassen aan nieuwe uitdagingen
Nationale versus internationale wereldoriëntatie	Nederland moet zich vooral richten op zijn eigen problemen, in plaats van zich bezig te houden met problemen in andere landen Wat er in mijn eigen buurt gebeurt, vind ik belangrijker dan wat er in de wereld gebeurt
Individualistisch versus collectivistisch maatschappijbeeld	Mensen moeten vooral zelf hun problemen oplossen, niet steeds hulp vragen van de overheid Ik vertrouw liever op mezelf dan op anderen
Conservatief versus progressieve wereld-oriëntatie	Traditionele normen en waarden zijn belangrijker dan het aanpassen aan nieuwe ideeën Ik zie mijzelf als een progressief persoon
Stemgedrag	Afgeleid uit stemgedrag Tweede Kamerverkiezingen 2023, op basis van bestaande respondentprofielen

²⁶ Sociaal en Cultureel Planbureau. (2024, 30 december). *Meerderheid Nederlanders wil dat regering zich minder richt op het buitenland*.

Figuur 2. Conceptueel model zelfpositionering



4.3. Externe druk

Opbouw. De dimensie *externe druk* omvat vier onderdelen. Eerst wordt de algemene zorg over geopolitieke invloeden gepeild. Vervolgens worden specifieke zorgen gemeten via een matrixvraag. In het derde deel beoordelen respondenten de impact van externe dreigingen via stellingen. Tot slot prioriteren zij de drie grootste bedreigingen voor Nederland uit vijftien vooraf gegeven internationale ontwikkelingen.

Subdimensies. De dimensie 'externe druk' wordt in de peiling niet beperkt tot klassieke geopolitieke dreiging, maar omvat een breder spectrum van grensoverschrijdende risico's, van digitale kwetsbaarheden en internationale conflicten tot strategische afhankelijkheden en ideologische beïnvloeding.²⁷ Om deze complexe drukvelden te kunnen vatten, is gekozen voor een gedifferentieerde indeling in subdimensies die gezamenlijk de publieke perceptie van externe systeemdruk in kaart brengen.

Ten eerste wordt de algemene geopolitieke kwetsbaarheidsperceptie gemeten via een brede zorgvraag: in hoeverre maken burgers zich zorgen over de invloed van internationale ontwikkelingen op de stabiliteit van Nederland? Deze vraag fungeert als overkoepelend punt en sluit aan bij inzichten die aantonen dat dreigingen niet enkel materieel, maar ook psychologisch functioneren. Het meten van geopolitieke kwetsbaarheid als perceptievariabele sluit aan bij risicotheoretisch onderzoek waaruit blijkt dat dreigingen niet uitsluitend rationeel worden beoordeeld, maar sterk worden gefilterd via psychologische factoren zoals controleerbaarheid, onbekendheid en oorsprong van buitenaf.²⁸ Zulke percepties zijn dus op zichzelf

²⁷ Deze benadering is ook terug te vinden in internationale peilingen naar de perceptie van dreigingen die voortkomen uit mondiale dynamiek. World Economic Forum. (2023). *The Global Risks Report 2023* (18th ed.).

²⁸ Slovic, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 236(4799), 280–285. <https://doi.org/10.1126/science.3563507>

betekenisvol: ze beïnvloeden vertrouwen in instituties, maatschappelijk onbehagen en de bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen voor het collectief.

In vervolg op de algemene zorg wordt ingezoomd op *specifieke zorgvelden* waarin externe systeemdruk door burgers kan worden ervaren. De items zijn gegroepeerd rond reële risicocategorieën die beleidsmatig erkend worden als strategische kwetsbaarheden. Allereerst betreft dit *maatschappelijke beïnvloeding*, zoals de angst dat buitenlandse actoren actief verdeeldheid zaaien. Deze zorg sluit aan bij analyses van hybride dreigingen en buitenlandse inmenging, zoals onder andere beschreven door de AIVD in het rapport 'Staat van de Veiligheid', waarin informatieoperaties en sentimentsturing worden gezien als concrete risico's.²⁹

Een tweede subdimensie betreft de *digitale kwetsbaarheid*, in het bijzonder zorgen over cyberaanvallen op vitale infrastructuur. Deze dreiging is breed erkend, onder andere door het Cybersecuritybeeld Nederland (CSBN), waarin staat dat statelijke actoren steeds doelgericht essentiële systemen proberen te ondermijnen.³⁰

Andere items belichten geopolitieke repercussies op het niveau van nationale status (*verlies internationale positie*), militaire implicaties (*betrokkenheid bij oorlog*), en *soevereiniteitsverlies* – een groeiend sentiment dat besluitvorming verschuift naar internationale instituties, zoals de EU. Dit sluit aan bij literatuur over 'sovereignty anxiety' binnen globaliseringskritiek, waaronder Inglehart & Norris (2019), die aantonen dat gevoelens van controleverlies vaak gekoppeld zijn aan steun voor populistisch-nationalistische politiek.

Daarnaast zijn technologische disruptie (*AI en controleverlies*) en mondiale gezondheidsdreigingen (*pandemieën*) opgenomen als afzonderlijke zorgen. Beide vormen van externe druk hebben in de afgelopen jaren aangetoond hoe grensoverschrijdend en maatschappelijk ontwrichtend hun impact kan zijn. De risicoperceptie van AI raakt voor burgers sterk aan de vrees om controle over hun eigen leven of over collectieve besluitvorming te verliezen. AI roept zorgen op over transparantie, machtsconcentratie en sociale vervreemding die de samenleving kunnen ontwrichten.³¹

Naast de individuele zorgitems zijn ook *stellingen* opgenomen die enkele meer dieperliggende vormen van systeemdruk in beeld brengen. Het gaat meer om processen dan om fenomenen. Denk aan *maatschappelijke spanningen* als gevolg van internationale ontwikkelingen, *strategische afhankelijkheid* van andere landen voor essentiële goederen, en de inschatting van *economische effecten*. Daarmee sluiten deze subdimensies aan bij bredere modellen over maatschappelijke weerbaarheid en systeemstress.

Tot slot wordt met een prioriteringsvraag bevestigd welke externe ontwikkelingen het meest bedreigend worden geacht. Dit open, gestructureerde format biedt ruimte om actuele zorgen te aggregeren en verschuivingen in publieke focus te signaleren. Dit item is mede geïnspireerd op instrumenten als het jaarlijkse Edelman Trust Barometer, waarin geopolitieke onrust en externe invloeden eveneens in contact worden gebracht met de geprioriteerde bezorgdheden in de publieke opinie.³²

²⁹ Adviesraad Internationale Vraagstukken. (2024). Hybride dreigingen en maatschappelijke weerbaarheid. Den Haag: Adviesraad Internationale Vraagstukken.

³⁰ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2023). Cybersecuritybeeld Nederland 2024 (CSBN). NCTV.

³¹ Bakker, G., Romansky, S., Bekkers, F., Smeets, B., & Bindt, P. (2024). In de greep van AI? De impact van de AI-transformatie op de maatschappelijke stabiliteit. The Hague Centre for Strategic Studies.

³² Edelman Trust Institute. (2025). *2025 Edelman Trust Barometer Global Report*. Edelman.

Door deze gelaagde indeling wordt niet alleen de breedte van externe druk zichtbaar, maar ontstaat ook inzicht in hoe verschillende vormen van internationale onzekerheid samenkomen in het publieke bewustzijn. Dit maakt het mogelijk om te analyseren welke thema's het sterkst resoneren in de samenleving, en welke percepties mogelijk fungeren als katalysatoren van onbehagen of maatschappelijk wantrouwen.

Subdimensies	Items
Algemene zorg over externe druk op de maatschappij	
<i>Geopolitieke kwetsbaarheidsperceptie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich over de invloed van geopolitieke en internationale ontwikkelingen op de veiligheid en stabiliteit van Nederland?
Specifieke zorgen over dreigingen en kwetsbaarheden onder externe druk	
<i>Beïnvloeding maatschappelijk sentiment</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... buitenlandse partijen de meningsverschillen in Nederland proberen te vergroten
<i>Digitale kwetsbaarheid</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... hackers belangrijke systemen in Nederland kunnen platleggen
<i>Verlies internationale status</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... de positie van Nederland ten opzichte van andere landen zal verslechteren
<i>Internationale betrokkenheid oorlog of conflict</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat... Nederland betrokken raakt bij een oorlog
<i>Soevereiniteitsverlies</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... Nederland door de EU steeds minder zelf kan beslissen
<i>Technologische dreiging en controleverlies</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... kunstmatige intelligentie (AI) ervoor zorgt dat Nederlanders de controle over hun eigen leven verliezen
<i>Kwetsbaarheid voor internationale rampen</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... er in Nederland weer een pandemie uitbreekt
Specifieke percepties aangaande externe dreigingen en kwetsbaarheden (stellingen)	
<i>Maatschappelijke spanningen</i>	De huidige wereldwijde situatie leidt tot spanningen in Nederland
<i>Strategische afhankelijkheid</i>	Nederland is te afhankelijk van andere landen voor essentiële voorzieningen, zoals energie of medicijnen
<i>Economische stabiliteit/destabilisatie</i>	De huidige internationale economische ontwikkelingen hebben een positieve invloed op onze welvaart
<i>Onderminning supranationale orde</i>	Andere landen proberen onze samenwerkingsverbanden (zoals de EU of NAVO) zwakker te maken
<i>Demografische dreigingsperceptie</i>	Immigratie bedreigt de Nederlandse samenleving
<i>Klimaatdreigingsperceptie</i>	Klimaatverandering zal voor grote problemen in het dagelijks leven van Nederlanders zorgen
Gepercipieerde externe dreigingsprioritering	
<i>Geopolitieke dreigingsperceptie</i>	Welke geopolitieke en internationale ontwikkelingen ziet u op dit moment als de grootste bedreigingen voor Nederland? (max. 3 keuzes uit 15 opties + open veld)

4.4. Intern ongenoegen

Opbouw. De sectie *intern ongenoegen* bestaat uit vier onderdelen. Eerst wordt via een overkoepelende vraag de algemene zorg gepeild over interne ontwikkelingen. Daarna volgen specifieke zorgen over maatschappelijke desintegratie. In het derde deel beoordelen respondenten via stellingen hun percepties van maatschappelijke onvrede. Tot slot geven zij aan welke binnenlandse ontwikkelingen zij als meest bedreigend beschouwen.

Subdimensies. Het onderdeel opent met een algemene vraag naar de mate waarin respondenten zich zorgen maken over binnenlandse ontwikkelingen. Vervolgens wordt ingezoomd op concretere zorgen over factoren van onvrede voor maatschappelijke instabiliteit.

De selectie van subdimensies en bijbehorende items is niet bedoeld om interne ongenoegens in uitputtende zin te monitoren. Wel is er gekozen om uit te gaan van een drietal basale maatschappelijke clusters waarin bekende overheid/burger-mismatches of maatschappelijke frustraties kunnen ontstaan. Dit zijn respectievelijk het domein van gerpercipieerde veiligheid en bescherming; gepercipieerde kwaliteit van welvaartsverdeling en bestaanszekerheid; en mogelijkheden tot democratische participatie of representatie.³³ (Deze domeinen worden ook opgevat als de drie pijlers van het moderne sociaal contract als relatie van aanspraken tussen overheid en burgers³⁴). Ernstige mismatches die burgers ervaren tussen hun verwachtingen van de democratische rechtsorde en wat er daadwerkelijk maatschappelijk wordt 'geleverd', vergroot de kans op sociale onrust en afhaakgedrag. Wanneer het vertrouwen spectaculair afneemt, kan dit een katalysator zijn voor bredere gevoelens van vervreemding of ernstige erosie van democratische legitimiteit.³⁵ In combinatie met externe systeemdruk of druk van ondermijnende krachten die reeds manifest zijn in de samenleving, ontstaat zo meer momentum voor democratiesche onttakeling.³⁶

In het domein van veiligheid en bescherming is gekozen voor subdimensies die de ervaren bescherming van de burger, zowel fysiek als sociaal, centraal stellen. *Subjectieve veiligheidsverwachting* is hierin een logische kernvariabele: gevoelens van onveiligheid kunnen een destabiliserende werking hebben op het dagelijks leven, ook als objectieve cijfers dat niet weerspiegelen. Daarbij komt *staatshandhaving capaciteit* als waargenomen onvermogen van overheid en politie om veiligheid te garanderen.³⁷ Beide percepties zijn relevant omdat ze het vertrouwen in de uitvoerende kern van de rechtsorde raken. Verder is *informatiemanipulatie* opgenomen omdat het publieke debat – en daarmee de weerbaarheid tegen destabiliserende informatie – ondermijnd kan raken wanneer mensen geloven dat hun meningsvorming wordt gestuurd door ondoorzichtige krachten.³⁸

Binnen het domein van gepercipieerd welvaarsbehoud en bestaanszekerheid draait het om het vertrouwen in de beschikbaarheid en toegankelijkheid van basale sociale voorzieningen, alsook om het gevoel van economische rechtvaardigheid en toekomstperspectief. Met name snelle schoksgewijze veranderingen in welvaartsverdeling en bestaanszekerheid veroorzaken onvrede.³⁹ *Sociaaleconomische ongelijkheid* is hierbij een fundamentele factor: grote of groeiende ongelijkheid wordt breed herkend als risicofactor voor maatschappelijke onvrede, zeker als die als structureel of onrechtvaardig wordt beleefd.⁴⁰ *Intergenerationele mobiliteit* is geselecteerd om aan te sluiten bij zorgen over sociale stijgmogelijkheden van jongere generaties, een belangrijke signaalvariabele voor het gevoel van relatieve deprivatie.⁴¹ *Migratiedruk en voorzieningen concurrentie* is toegevoegd omdat zorgen hierover vaak gekoppeld worden

³³ Bakker, G., Jasper, L., den Ouden, A. S., Draaijer, T., Bekkers, F., Sinning, P., & Romansky, S. (2024). *Het Sociaal Contract: Verwachtingen en spanningen in de democratische rechtsorde* [Strategische Monitor Politie]. The Hague Centre for Strategic Studies.

³⁴ Markus Loew, Tina Zintl en Annebelle Houdret, The social contract as a tool of analysis: Introduction to the special issue on "Framing the evolution of new social contracts in Middle Eastern and North African countries, World Development 145, 1 September 2021.

³⁵ Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Boston, MA: Beacon Press.

³⁶ Wike, R., Silver, L., & Castillo, A. (2019). Many across the globe are dissatisfied with how democracy is working. *Pew Research Center*.

³⁷ Bellair, P. E., McNulty, T. L., & Sutherland, E. (2023). *State responsiveness, collective efficacy and threat perception: Understanding how communities perceive organized crime*. *British Journal of Social Psychology*.

³⁸ Silverman, C. (2022). Misinformation is eroding the public's confidence in democracy. *Brookings Institution*.

³⁹ Kurer, T., Häusermann, S., Wüest, B., & Enggist, M. (2018). *Economic grievances and political protest: Conditional effects of structural disadvantage and context*. *European Journal of Political Research*, Advance online publication.

⁴⁰ Sociaal en Cultureel Planbureau. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁴¹ European Social Survey. (2022). *ESS Round 10: Core questionnaire* [Questionnaire item on intergenerational mobility].

aan druk op huisvesting, onderwijs en zorg – sectoren waar fysieke schaarste snel tot gevoelens van onrechtvaardige verdeling leidt. Ook *complexiteitsfrustratie* is in dit domein geplaatst: wanneer regels en toegang tot voorzieningen als te ingewikkeld of bureaucratisch worden ervaren, kan dit het vertrouwen in het sociaal vangnet en het overheidsoptreden ernstig ondermijnen.

Binnen het derde cluster is onder andere *tevredenheid met democratie* als subdimensie opgenomen. Dit punt raakt aan het basale vertrouwen in de werking van het politieke systeem. Daarnaast worden *democratisch tekort* en *institutioneel wantrouwen* meegenomen als uitingen van een subjectief waargenomen kloof tussen individu en politiek. Het gevoel dat men “niets te zeggen heeft” of dat een onzichtbare elite de touwtjes in handen heeft, wijst op een gebrek aan gevoel van eigenaarschap over het eigen leven en de koers van het land.⁴² Deze frustratie kan diepe erosie van vertrouwen en legitimiteit tot gevolg hebben. *Procedurele rechtvaardigheid* sluit hier direct op aan: de waarneming dat de overheid mensen ongelijk behandelt kan aanleiding zijn voor ressentiment en radicale delegitimatie van het systeem. Ook *oplossend vermogen en beleidsfalen* en *existentiële controle* maken deel uit van dit cluster, omdat ze peilen naar de effectiviteit van beleid en de mate waarin burgers zich nog handelingsbekwaam voelen binnen het systeem.⁴³ Deze variabelen geven samen een schetsmatig beeld van manifeste of latente onvrede als gevolg van de relatie met de overheid.

Naast deze ‘verticale’ verwachting tussen burger en overheid waarover delegitimerende frustraties kunnen ontstaan, kan er ook forse desillusie ontstaan over het maatschappelijk weefsel als zodanig. Bijvoorbeeld omdat de liberale democratie als samenlevingsmodel onvoldoende kan leveren in termen van gedeelde waarden en sociale samenhang. Ook op dit punt zijn enkele subdimensies geïdentificeerd. *Normvervaging* is opgenomen als signaalvariabele voor frustratie en onbehagen over asociaal gedrag in de publieke sfeer, wat gevoelens van vervreemding kan veroorzaken.⁴⁴ *Culturele vervreemding* weerspiegelt het ervaren verlies van vertrouwdheid met de eigen leefomgeving. Dit is het idee dat de sociale of culturele context zodanig is veranderd dat men zich er niet meer in herkent.⁴⁵ Daarnaast is *ruimte voor vrijheid en zelfexpressie* als subdimensie opgenomen, omdat belevingen van sociale druk, culturele afwijzing of uitsluiting in het publieke domein eveneens bijdragen aan het idee dat de samenleving niet langer een ruimte biedt voor verscheidenheid, authenticiteit of inclusiviteit. Tot slot is *sociale cohesie-erosie* een subdimensie in deze context: Een afnemend vertrouwen in de bereidheid of het vermogen tot vreedzaam samenleven tast het sociale contract in zijn horizontale dimensie aan. In samenhang kunnen deze percepties leiden tot een bredere beleving dat de samenleving tekortschiet in het waarmaken van haar morele of culturele beloftes, met gevolgen voor de sociale legitimiteit van het bestel als geheel.

Ten slotte wordt aan respondenten gevraagd welke binnenlandse ontwikkelingen zij als de grootste dreigingen zien voor het ontstaan van maatschappelijke instabiliteit. Dit biedt zicht op welke zorgen in het collectieve bewustzijn het meest urgent aanvoelen, en dus mogelijk mobiliserend kunnen werken – of juist verlamdend.

⁴² Groskurth, K., Nießen, D., Rammstedt, B., & Lechner, C. M. (2021). *Political Efficacy Short Scale (PESS)*. In ZIS – Sammlung sozialwissenschaftlicher Items und Skalen (4th ed.). GESIS – Leibniz Institut für Sozialwissenschaften.

⁴³ Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. (2019). *Omgaan met onvrede: over democratische gevoelens en bureaucratische frustratie*. NSOB.

⁴⁴ Bakker, G., Jasper, L., den Ouden, A. S., Draaijer, T., Bekkers, F., Sinning, P., & Romansky, S. (2024). *Het Sociaal Contract: Verwachtingen en spanningen in de democratische rechtsorde* [Strategische Monitor Politie]. The Hague Centre for Strategic Studies.

⁴⁵ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2018). *Samenleven in verscheidenheid*. Den Haag: WRR.

Subdimensies	Items
Algemene zorg over intern ongenoegen op de maatschappelijke stabiliteit	
<i>Interne maatschappelijke stabiliteitsperceptie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich over de invloed van ontwikkelingen binnen de Nederlandse samenleving op de veiligheid en stabiliteit van Nederland?
Specifieke zorgen over intern ongenoegen	
<i>Tevredenheid met democratie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... de democratie in Nederland minder goed zal functioneren?
<i>Sociale cohesie-erosie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... mensen elkaar steeds minder goed begrijpen, waardoor spanningen tussen groepen toenemen?
<i>Ruimte voor vrijheid en zelfexpressie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... mensen in Nederland zich minder vrij voelen om zichzelf te zijn?
<i>Subjectieve veiligheidsverwachting</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... het onveiliger zal worden in Nederland?
<i>Intergenerationele mobiliteit</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... uw kinderen of de toekomstige generaties het moeilijker zullen hebben?
<i>Informatiemanipulatie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... berichten op sociale media de standpunten van mensen steeds meer zullen beïnvloeden?
<i>Sociaaleconomische ongelijkheid</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... de verschillen tussen arm en rijk in Nederland te groot worden?
<i>Migratiedruk en voorzieningenconcurrentie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich dat ... migratie de druk op huizen, ziekenhuizen en scholen in Nederland groter maakt?
Specifieke percepties over intern ongenoegen en maatschappelijke onvrede	
<i>Legitimiteit</i>	De Nederlandse regering handelt in het belang van haar burgers
<i>Institutioneel wantrouwen</i>	Achter de schermen opereert een elite die macht uitoefent op politieke beslissingen
<i>Oplossend vermogen en beleidsfalen</i>	In plaats van grote problemen in de samenleving op te lossen, schuift de overheid ze vaak voor zich uit
<i>Culturele vervreemding</i>	Steeds minder Nederlanders voelen zich thuis in hun eigen buurt
<i>Staatshandhavings-capaciteit</i>	Overheid en politie hebben steeds meer moeite met het garanderen van de veiligheid in Nederland
<i>Complexiteitsfrustratie</i>	Veel overheidsregels zijn zo ingewikkeld dat gewone mensen ze niet meer begrijpen
<i>Procedurele rechtvaardigheid</i>	Ik heb het gevoel dat overheidsinstellingen sommige mensen oneerlijk behandelen
<i>Normvervaging</i>	Ik heb de indruk dat Nederlanders zich steeds asociaal gedragen
<i>Existentiële controle</i>	Ik heb weinig invloed op wat er in mijn leven gebeurt
<i>Democratisch tekort</i>	Mensen zoals ik hebben niets te zeggen over wat de regering doet
Prioritering gepercipieerde interne dreigingen	
<i>Meest herkende interne dreigingen</i>	Welke ontwikkelingen binnen de Nederlandse samenleving ziet u op dit moment als de grootste bedreigingen voor de veiligheid en stabiliteit van Nederland? (max. 3 keuzes uit 8 opties + open veld)

4.5. Subversieve krachten

Opbouw. De *dimensie subversieve krachten* bestaat uit vier onderdelen. Eerst wordt via een overkoepelende vraag de algemene zorg gemeten over de invloed van extremistische of ondermijnende groepen op de veiligheid en stabiliteit van Nederland. Daarna wordt de *exposure* vastgesteld: hoe vaak respondenten berichten tegenkomen over diverse vormen van ondermijning en extremisme. In het derde deel beoordelen respondenten via stellingen de verwachte impact van deze krachten op de samenleving. Tot slot geven zij in een prioriteringsvraag aan welke subversieve invloeden zij het meest bedreigend achten.

Subdimensies. De *algemene subversieve bedreigingsperceptie* geeft een basaal beeld van hoe mensen de aanwezigheid of dreiging van ondermijnende en extremistische actoren inschatten. Daarna wordt ingezoomd op concrete vormen van waarneming van diverse categorieën van *subversieve krachten*. Deze subdimensies meten de mate waarin burgers het gevoel hebben dat er daadwerkelijk extremistische of ondermijnende activiteiten

plaatsvinden in het publieke domein. Daarbij is gekozen voor een breed spectrum, dat samen de veelvormigheid van hedendaagse dreigingen weerspiegelt. De categorieën in het spectrum zijn gebaseerd op nationale veiligheidsanalyses van de AIVD⁴⁶, NCTV⁴⁷ en HCSS⁴⁸ zelf.

Zo peilt de *publieke waarneming rechtsextremisme* de zichtbaarheid van extreemrechtse ideologieën en groepen die racistische, fascistische of nationalistische denkbeelden verspreiden. Tegelijkertijd wordt met de *publieke waarneming linksextremisme* de zichtbaarheid van de ideologische tegenhanger bevraagd:

De *publieke waarneming jihadisme* is toegevoegd vanwege het blijvende maatschappelijke gewicht van islamitisch geïnspireerd terrorisme, dat in de afgelopen decennia meerdere keren tot ernstige geweldsdaden leidde in Europa.

In aanvulling daarop wordt met *publieke waarneming van online extremistische ecosystemen* specifiek gekeken naar hoe burgers online radicalisering, *hate speech* en aanzetten tot geweld waarnemen binnen digitale omgevingen.⁴⁹ Dit sluit aan bij groeiende zorgen over 'algoritmische radicalisering' en de virale verspreiding van extremistische meme-propaganda en andere vormen van content.

De *publieke waarneming van anti-institutioneel denken* richt zich op het fenomeen van bewuste onttrekking aan overheid en instituties, variërend van 'soevereine burgers' tot bredere autonome, anarchistische of autarkische bewegingen die zich afkeren van de samenleving.⁵⁰

Daarnaast is *publieke waarneming van ondermijnende criminaliteit* opgenomen. Deze subdimensie verwijst naar manifeste zorgen over georganiseerde misdaad in de samenleving die systematisch invloed probeert uit te oefenen op instituties, beleidsprocessen en bestuurlijke integriteit. Tot slot wordt ook *publieke waarneming van ongewenste buitenlandse inmenging* bevraagd. Hier vallen ook zogenaamde hybride dreigingen onder zoals spionage, digitale sabotage en strategische beïnvloeding.⁵¹

Op basis van deze waarnemingen wordt vervolgens onderzocht hoe ernstig burgers de impact van subversieve krachten op de maatschappelijke stabiliteit inschatten. De subdimensie *normalisering en rechtsextremistisch gedachtegoed* peilt of men de indruk heeft dat radicaal-rechtse denkbeelden aan invloed winnen. *Legitimiteit radicaal activisme* toetst of disruptieve protestvormen worden gezien als legitiem of juist als bedreiging van de orde. *Jihadistische terrorismeperceptie* peilt hoe actueel het gevoel van dreiging vanuit jihadistische hoek nog leeft bij het publiek, ook in tijden waarin er relatief weinig incidenten zijn. *Algoritmische radicalisering* wordt uitgevraagd, met oog op het bewustzijn van de rol van digitale omgevingen op radicalisering. *Risicoinschatting anti-institutioneel denken* onderzoekt in hoeverre burgers groepen die zich van het systeem willen losmaken daadwerkelijk als

⁴⁶ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. (2025). *Jaarverslag 2024*.

⁴⁷ Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. (2024, 17 mei). *Nationale extremismestrategie 2024–2029*.

⁴⁸ Bakker, G., Vandoren, P.-J., Elzinga, A., & Van Pappelendam, P. (2024). *Geweld aan de horizon: Trends omtrent geweld en maatschappelijke stabiliteit*. Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies (HCSS).

⁴⁹ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. (2025, 3 april). *Een web van haat: De online grip van extremisme en terrorisme op minderjarigen*.

⁵⁰ Van Ginkel, B., & van Deventer, B. (2024). *Responding to Anti-Institutional Extremism in the Netherlands*. International Centre for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT). Geraadpleegd op 7 juni 2025, van

⁵¹ Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV). (2024, 17 december). *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland – december 2024*.

maatschappelijke dreiging beschouwen. *Criminele ondermijning* meet vervolgens of georganiseerde misdaad wordt ervaren als fundamenteel gevaar voor bestuurlijke integriteit, terwijl *ondermijning door statelijke actoren* peilt of burgers buitenlandse staten als ondermijnende machten beschouwen via hybride conflictvoering.

Als afsluitend item is *geprioriteerde dreigingsperceptie subversieve krachten opgenomen*. Deze vraag geeft respondenten ruimte om zelfstandig te prioriteren welke subversieve krachten zij het meest bedreigend achten. Dit maakt het ook mogelijk om publieke waarnemingen van urgentie in kaart te brengen en deze te confronteren met het feitelijk beeld van de impact van subversieve krachten in Nederland, voor zover dat voorhanden is.

Subdimensies	Items
Algemene zorg over subversieve krachten op de maatschappelijke stabiliteit	
<i>Algemene subversieve bedreigingsperceptie</i>	Hoeveel zorgen maakt u zich over de invloed van extremistische of ondermijnende groepen uit binnen- en buitenland op de veiligheid en stabiliteit van Nederland?
Exposure subversieve krachten	
<i>Publieke waarneming rechtsextremisme</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over ... rechtsextremistische bewegingen die racistische, fascistische of nationalistische ideeën verspreiden
<i>Publieke waarneming linksextremisme</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over... linksextremistische bewegingen die oproepen tot het omverwerpen van het systeem of geweld tegen gezag
<i>Publieke waarneming jihadisme</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over ... het ontstaan van een nieuwe generatie jihadisten in Nederland
<i>Publieke waarneming van online extremistische ecosystemen</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over ... online radicalisering en internetbubbels die aanzetten tot geweld en aanslagen
<i>Publieke waarneming van anti-institutioneel denken</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over ... het idee om onafhankelijk van de overheid en instanties te leven
<i>Publieke waarneming van ondermijnende criminaliteit</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over ... de georganiseerde misdaad die invloed uitoefent op de democratie en rechtsstaat in Nederland
<i>Publieke waarneming van ongewenste buitenlandse inmenging</i>	Hoe vaak hoort of ziet u berichten over ... andere landen die onze samenleving proberen te verzwakken, bijvoorbeeld met nepnieuws, sabotage of bedreigingen
Specifieke percepties impact subversieve krachten op maatschappelijke stabiliteit	
<i>Normalisering en rechtsextremistisch gedachtegoed</i>	Rechtsextremistische denkbeelden krijgen steeds meer grip op de samenleving
<i>Legitimiteit radicaal activisme</i>	Als activisten gebouwen bekladden of blokkades opwerpen, vind ik dat een vorm van geweld tegen de samenleving
<i>Jihadistische terrorismeperceptie</i>	Ik denk dat Nederland binnenkort te maken krijgt met jihadistisch geweld, zoals een aanslag
<i>Algoritmische radicalisering</i>	Online omgevingen vormen een belangrijke voedingsbodem voor haat en geweld in onze samenleving
<i>Risicoinschatting anti-institutioneel denken</i>	De toename van mensen die willen breken met het systeem geeft een aanzienlijk risico voor maatschappelijke ontwrichting
<i>Criminele ondermijning</i>	De georganiseerde misdaad krijgt steeds meer grip op het rechtssysteem en de samenleving
<i>Ondermijning statelijke actoren</i>	Buitenlandse inmenging, spionage en politieke beïnvloeding zorgen voor verdeeldheid en een minder veilig Nederland
Prioritering gepercipieerde subversieve krachten	
<i>Geprioriteerde dreigingsperceptie subversieve krachten</i>	Welke van de onderstaande groepen of invloeden ziet u op dit moment als de grootste bedreigingen voor de veiligheid en stabiliteit van Nederland? (max. 3 keuzes uit 7 opties + open veld)

4.6. Weerbaarheid en Veerkracht

Opbouw. De dimensie 'weerbaarheid en veerkracht' is opgebouwd rond vier delen: allereerst wordt het algemene vertrouwen in Nederlandse weerbaarheid en veerkracht gepeild. Vervolgens wordt naar meer specifieke vormen van vertrouwen gevraagd. Het derde deel peilt wederom percepties in stellingvorm. Tot slot wordt via meerkeuzevragen de gepercipieerde sterktes en zwaktes vastgesteld in tijden van crisis.

Subdimensies. Dit deel opent met de vraag naar het *vertrouwen in algemene Nederlandse weerbaarheid en veerkracht*, waarin respondenten wordt gevraagd of zij geloven dat Nederland crises aankan, zoals buitenlandse dreiging, sociale onrust of extremisme.

Vervolgens wordt ingezoomd op specifiek vertrouwen op individueel, institutioneel en nationaal niveau. *Subjectieve paraatheid* verkent in hoeverre mensen denken zichzelf te kunnen redden tijdens een noodsituatie, wat aansluit bij het idee van individuele 'preparedness' binnen bredere veerkrachtdiscussies.⁵² *Institutionele crisisrespons* peilt het vertrouwen in overheid en hulpdiensten, waarbij het SCP eerder aantoonde dat vertrouwen in deze instituties bepalend is voor nalevingsgedrag en maatschappelijke rust tijdens een crisis.⁵³ De *ationale crisisparaatheid* meet of burgers geloven dat Nederland als geheel adequaat voorbereid is, terwijl *continuïteit vitale infrastructuur* en *systeemweerbaarheid operationele technologie* de robuustheid van respectievelijk fysieke nutsvoorzieningen en digitale systemen peilen – beide zijn fundamenteel voor moderne samenlevingscontinuïteit.

Ook *maatschappelijke solidariteit* ('samenredzaamheid') is een essentieel element. Deze subdimensie beoogt in beeld te brengen in hoeverre burgers verwachten dat anderen elkaar helpen tijdens crises.⁵⁴ Onderzoek toont aan dat samenlevingen met hogere sociale cohesie en onderling vertrouwen veerkrachtiger reageren op verstoringen⁴. *Kwaliteit crisiscommunicatie* vervolledigt dit cluster: heldere, tijdige en transparante overheidscommunicatie is een bepalende factor in publieke rust en acceptatie van maatregelen.⁵⁵

Daarna volgt een reeks percepties over hoe weerbaarheid subjectief wordt beleefd.⁵⁶ *Algemeen institutioneel crisisvertrouwen* vat samen hoe respondenten inschatten dat Nederland met crises omgaat. Relatieve nationale paraatheid vraagt expliciet naar hoe Nederland zich verhoudt tot andere landen, wat bijdraagt aan zelfpositionering binnen een internationaal referentiekader. *Waargenomen sociale paraatheid* en *verwachting van sociale veerkracht* verschuiven de aandacht naar de directe omgeving: vertrouwen in burens en medeburgers versterkt het gevoel van controle. *Prioritering zelfredzaamheid* meet tot slot of mensen vooral op zichzelf rekenen in tijden van nood, of ook collectieve reflexen vertonen.

⁵² RAND Europe. (2024). *Strengthening societal resilience in the Netherlands*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

⁵³ Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). (2023, 2 mei). *Resultaten 21e ronde: Communicatie en vertrouwen*.

⁵⁴ Geïnspireerd op: Chavis, D. M., Lee, K. S., & Acosta, J. D. (2008). *The Sense of Community (SCI) Revised: The Reliability and Validity of the SCI-2*. Paper presented at the 2nd International Community Psychology Conference, Lisboa, Portugal.

⁵⁵ Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). (2022). *Risicocommunicatie en vertrouwen in crisistijd*.

⁵⁶ Geïnspireerd op de CD-RISC scale maar dan niet op basis van zelfbeoordeling maar de perceptie van de mate van veerkracht van de directe omgeving. Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82.

Afsluitend zijn de subdimensies *geprioriteerde sterktes* en *geprioriteerde zwaktes* opgenomen. Hier wordt gevraagd welke elementen burgers zelf als kracht of risico ervaren binnen de Nederlandse weerbaarheid. Dit biedt niet alleen inzicht in publieke risicoperceptie, maar maakt ook duidelijk waar burgers het meeste vertrouwen aan ontleen – of juist zorg over uitspreken.

Subdimensies	Items
Algemene vertrouwen in Nederlandse weerbaarheid en veerkracht	
<i>Vertrouwen in algemene Nederlandse weerbaarheid en veerkracht</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u erin dat Nederland veerkrachtig genoeg is om grote crises aan te kunnen, zoals buitenlandse dreiging, sociale onrust of extremistische dreigingen?
Specifiek vertrouwen in Nederlandse weerbaarheid en veerkracht	
<i>Subjectieve paraatheid</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... u zichzelf kan redden bij een noodsituatie?
<i>Institutionele crisisrepsons</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... de Nederlandse overheid en hulpdiensten goed zullen reageren bij een noodsituatie?
<i>Nationale crisisparaatheid</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... Nederland goed voorbereid is op rampen of verstoringen?
<i>Continuïteit vitale infrastructuur</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... belangrijke voorzieningen in Nederland blijven werken bij een noodsituatie?
<i>Systeemweerbaarheid operationele technologie</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... Nederland goed is voorbereid op verstoringen van belangrijke systemen?
<i>Maatschappelijke solidariteit, 'samenredzaamheid'</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... Nederlanders, juist in crisistijd, bereid zijn om de schouders eronder te zetten?
<i>Kwaliteit crisiscommunicatie</i>	Hoeveel vertrouwen heeft u dat ... de Nederlandse overheid u op tijd en duidelijk informeert als er iets ernstigs gebeurt?
Specifieke percepties weerbaarheid en veerkracht	
<i>Algemeen institutioneel crisisvertrouwen</i>	Ik vertrouw erop dat Nederland goed met een crisis kan omgaan
<i>relatieve nationale paraatheid</i>	Nederland is in vergelijking met andere landen goed voorbereid op een crisis
<i>Waargenomen sociale paraatheid</i>	Ik heb het gevoel dat mensen in mijn omgeving goed zijn voorbereid op een noodsituatie
<i>Verwachting van sociale veerkracht</i>	Mensen in mijn buurt helpen elkaar als dat nodig is
<i>Prioritering zelfredzaamheid</i>	Tijdens een crisis zorg ik eerst voor mezelf en mijn naasten en daarna voor anderen
Prioritering gepercipieerde sterktes en zwaktes van de Nederlandse weerbaarheid en veerkracht	
<i>Geprioriteerde sterktes</i>	Wat ziet u als de belangrijkste kracht(en) van Nederland in tijden van crisis, zoals bijvoorbeeld natuurrampen, massale politieke onrust, oorlog of andere vormen van instabiliteit? (<i>max. 3 keuzes uit 8 opties + open veld</i>)
<i>Geprioriteerde zwaktes</i>	Wat ziet u als de belangrijkste zwakt(es) van Nederland in tijden van crisis? (<i>max. 3 keuzes uit 9 opties + open veld</i>)

4.7. Maatschappelijke stabiliteit

In het laatste deel van de vragenlijst richten we ons op het totaalbeeld: Waar eerdere vragen inzoomden op afzonderlijke dimensies, biedt de slotsectie ruimte voor een overkoepelende en algemene waardering van maatschappelijke stabiliteit. Eerst wordt gevraagd om een rapportcijfer voor hoe veilig en stabiel Nederland aanvoelt. Aansluitend wordt hen gevraagd een inschatting te maken van de relatieve impact van vier verschillende bronnen van systeemdruk op de maatschappelijke stabiliteit: (1) *externe geopolitieke druk*, (2) *intern maatschappelijk ongenoegen*, (3) *subversieve krachten*, en (4) *beperkingen in weerbaarheid en veerkracht*. Deze weging biedt inzicht in welke dimensie volgens burgers het zwaarst drukt op de stabiliteit van het systeem.

Subdimensies	Items
<i>Cijfer maatschappelijke stabiliteit</i>	Hoe veilig en stabiel ervaar je de Nederlandse samenleving?
<i>Impactwaardering van de vier dimensies van maatschappelijke stabiliteit</i>	Internationale en geopolitieke ontwikkelingen, zoals internationale spanningen, migratiestromen, cyberdreiging of geopolitieke conflicten
	Onvrede binnen de Nederlandse samenleving, zoals maatschappelijke ongenoegen, protestbewegingen of groeiende polarisatie
	Groepen die Nederland doelgericht willen ondermijnen en ontwrichten, zoals extremistische, terroristische of criminele groeperingen
	Een gebrek aan weerbaarheid, zoals zwakke crisisstructuren, bestuurlijke versnippering of verminderde veerkracht

5. Verzameling en analyse

Dit hoofdstuk laat zien hoe de ruwe data uit de HCSS Publieksmonitor stap voor stap worden omgezet in inzichten voor de verwerking in eerdergenoemde producten. Het analyse-traject bestaat uit vijf bouwstenen: (1) beschrijvende analyses om basisfrequenties vast te leggen, (2) profiel- en clusteranalyse om groepen met vergelijkbare houdingen te onderscheiden, (3) tekstanalyse van open antwoorden om nieuwe thema's of aandachtspunten te signaleren, (4) correlatie- en regressieanalyse om verbanden te onderzoeken, en (5) trendanalyse om veranderingen in de tijd te volgen.

Daarnaast is de dataverwerking cyclisch ingericht. Na elke enquête-ronde worden dezelfde stappen opnieuw doorlopen; de uitkomsten van één wave dienen als input voor verfijningen in het vraagontwerp en de analyse van de volgende wave.

5.1. Dataverzameling

De Publieksmonitor maakt gebruik van een niet-aselect online panel van ruim 250 000 actieve leden, opgebouwd via stemwijzers en andere interactieve tools die door KiesKompas sinds 2006 zijn ontwikkeld. Het panel volgt de AAPOR-richtlijnen⁵⁷, voor non-probability sampling en is in eerdere (validatie)studies representatief gebleken.⁵⁸

Het panelkader kent een AVG-conforme double opt-in, terwijl inactieve of dubbele accounts periodiek worden verwijderd.⁵⁹ Voor elke iteratie van de HCSS Publieksmonitor wordt een gestratificeerde willekeurige steekproef getrokken op basis van vijf kenmerken die in joint distributions zijn vastgelegd: leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, migratieachtergrond, en Nielsenregio-. Het populatiekader is gebaseerd op de Gouden Standaard van het CBS.⁶⁰ Dankzij deze benadering zijn ook moeilijk bereikbare combinaties – bijvoorbeeld jonge praktisch opgeleide stedelingen – adequaat vertegenwoordigd.

⁵⁷ American Association for Public Opinion Research. (2024). *Standard definitions: Final dispositions of case codes and outcome rates for surveys* (10th ed.) [PDF]. AAPOR. <https://aapor.org/wp-content/uploads/2024/03/Standards-Definitions-10th-edition.pdf>

⁵⁸ Zie <https://www.kieskompas.nl/nl/onderzoek/> voor voorbeelden van eerdere survey studies met representatieve steekproefpopulaties.

⁵⁹ Respondenten van de HCSS Publieksmonitor die de vragenlijst invullen via van het Kieskompas “melden zich aan bij onze online tools” en “laten vrijwillig hun e-mailadres achter en geven toestemming voor het benaderen voor wetenschappelijk onderzoek.” Het panel bestaat uit mensen die “mee willen doen aan wetenschappelijk onderzoek” en wordt periodiek opgeschoond.

⁶⁰ De Gouden Standaard is ontwikkeld door het CBS samen met de brancheorganisatie MOA. Het bevat de officiële kruistabellen (joint distributions) van de Nederlandse bevolking (15 +/stemgerechtigd) naar de belangrijkste achtergrondkenmerken. MOA – Expertise Center for Marketing Intelligence, Research & Analytics, & Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020, december). *Gebruikersinstructie Gouden Standaard 2020* [PDF]. MOA. https://www.moa.nl/images/MOAweb/bestanden/Gebruikersinstructie_GS2020_dec2020.pdf

De onderzoeksperiode per meting bedraagt zeven dagen met herinneringsmails op dag 3 en 6. Respons wordt real-time gemonitord; strata met ondervertegenwoordiging worden gericht aanvullen geworven.⁶¹ Zodra de dataverzameling is afgerond, worden de antwoorden gewogen zodat ze precies aansluiten bij de Nederlandse bevolking. Daarbij wordt tegelijkertijd gekeken naar demografische combinaties (leeftijd, geslacht, opleiding en migratieachtergrond) én naar het stemgedrag in de regio's bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023, inclusief blanco- en niet-stemmers. De weging gaat door tot elk van deze combinaties nog hooguit een halve procent afwijkt van het daadwerkelijke landelijke aandeel en worden in verdere analyse vervolgens ook toegepast.

Kwaliteit wordt gewaarborgd met standaard betrouwbaarheidstoetsen van KiesKompas. Alle code, bewerkingen en rapportages met betrekking tot de data worden opgeslagen en centraal beheerd binnen het HCSS datalab en automatisch samengevat in een technische bijlage per meetronde. Op verzoek is deze volledige documentatie beschikbaar voor betrokken partijen.

5.2. Beschrijvende analyse

Nadat het verzamelen en opschonen ruwe data volgt de beschrijvende analyse. In dit stadium worden de antwoorden van alle respondenten geëvalueerd langs de demografische assen (zoals leeftijd, geslacht, opleiding, migratieachtergrond en stemgedrag) en thematische assen (de verschillende subdimensies). Het resultaat is een set gewogen frequenties die laat zien hoe elke vraag in de enquête is beantwoord.

Na het wegen worden deze frequenties vertaald naar overzichtelijke tabellen en grafieken. Door bijvoorbeeld gestapelde balken of horizontale balkdiagrammen te gebruiken, is in één oogopslag te zien welke antwoordcategorieën domineren en waar eventuele scheefheid of plafondeffecten optreden. Deze visualisaties vormen de basis voor een snelle kwaliteit-scheck: wanneer een item te weinig variatie toont of opvallend veel extreme scores bevat, wordt dit teruggekoppeld aan het vraagontwerp in hoofdstuk 4.

De beschrijvende analyse fungeert daarmee als nulmeting voor alle latere stappen en input voor de strategic alerts. Zij biedt enerzijds direct inzicht in de verdeling van meningen en gedrag onder de bevolking, en anderzijds praktische feedback voor de iteratieve verbetering van de vragenlijst. Omdat elke enquêteronde dezelfde procedure doorloopt, zijn de tabellen en figuren uit deze paragraaf bovendien geschikt om over de tijd te vergelijken en om te detecteren of structurele verschuivingen in de respons optreden.

⁶¹ Wanneer een stratum tijdens de onderzoeksperiode ondervertegenwoordigd blijkt, worden gericht extra panelleden uit precies die deelgroep uitgenodigd, zodat de steekproefverdeling opnieuw aansluit bij de populatieproporties.

5.3. Profiel en clusteranalyse

Na de beschrijvende fase volgt de stap waarin wordt onderzocht wie bepaalde houdingen deelt. De profielconstructie start met de vijf zelfpositioneringsassen uit § 4.1 – toekomstbeeld, internationale oriëntatie, individualisme, culturele oriëntatie en stemgedrag – die samen het analytische skelet vormen.⁶²

Zodra het duidelijk is dat de vragen binnen een schaal goed samenhangen, worden de antwoorden samengevat tot een paar duidelijke hoofddimensies. Daarna zoeken we naar groepen respondenten die qua houding sterk op elkaar lijken. Dit gebeurt door verschillende gangbare methoden voor groepsvorming naast elkaar te testen; de indeling die het meest helder en stabiel blijkt, wordt gekozen. Vervolgens wordt nagegaan of de gevonden profielen logisch aansluiten bij bekende achtergrondkenmerken en worden de voorlopige resultaten besproken met een panel van deskundigen. Zo ontstaat een groepsindeling die zowel statistisch solide is als inhoudelijk bruikbaar voor beleid. Deze resultaten kunnen vervolgens gebruikt worden in de Strategische Monitor, maar zijn minder relevant voor de Strategic Alerts.

5.4. Tekstanalyse

Open tekstvelden leggen thema's vast die buiten het vaste vraagontwerp van de HCSS Publieksmonitor vallen. Wanneer het aantal antwoorden op de open omvangrijk is, ondersteunt Natural Language Processing de analyse; methoden als topicmodellering en woordfrequentiematrices maken snel zichtbaar welke onderwerpen veel terugkeren. De uitkomsten van deze automatische stap worden vergeleken met de menselijke analyse van de open vragen om zo een complementair beeld te vormen.

Daarnaast worden de open vragen gebruikt als input voor de flexibele sectie van de vragenlijst en als mogelijke additionele antwoordcategorieën binnen de vaste dimensies. Onderwerpen die herhaaldelijk opduiken worden in de volgende meetronde uitgewerkt tot gesloten items, zodat deze kwantitatief kunnen worden gekwantificeerd. Op deze manier blijft de publieksmonitor gevoelig voor nieuwe thematiek en onderwerpen, zonder dat dit ten koste gaat van lengte van de vragenlijst.

⁶² Elk van deze schalen wordt eerst op interne consistentie getoetst met Cronbach's α ; wanneer een schaal onder de grens van 0,65 blijft, wordt de formulering in overleg met het vraagontwerpteam aangepast voor de volgende meetronde.

5.5. Correlatie en regressieanalyse

Waar de bovenstaande methodieken met name antwoord geven op *hoe vaak* iets voorkomt en *wie* welke opvatting deelt, richt deze vorm van analyse zich meer op het *waarom* en *hoe* van samenhang. Allereerst worden met gangbare correlatiecoëfficiënten de sterkste verbanden in kaart gebracht.⁶³ Zodra een duidelijk patroon zichtbaar wordt, volgt een beknopt regressiemodel dat nagaat of het verband blijft bestaan na correctie voor leeftijd, geslacht, opleiding en migratieachtergrond. Deze analyse levert aanwijzingen op over welke profielen opvallend vaak een bepaald standpunt delen en welke survey-items elkaar inhoudelijk versterken of juist overlappen.

5.6. Trendanalyse

De trendanalyse brengt in beeld hoe meningen en gedragingen zich tussen opeenvolgende meetrondes ontwikkelen. Voor elk enquête-item worden eenvoudige kengetallen berekend, zoals het gewogen gemiddelde en de procentuele verdeling per antwoordcategorie. Vervolgens wordt per item het verschil tussen twee waves bepaald, zodat onmiddellijk duidelijk is of een verandering statistisch relevant is of binnen de marges van meetfout valt.⁶⁴ De resultaten worden gevisualiseerd in lijn- of staafdiagrammen die voor elk onderwerp het verloop over de tijd tonen. Hierdoor ontstaat inzicht in welke thema's structureel verschuiven, welke stabiel blijven en waar kortstondige pieken of dalen optreden. Deze trendsanalyse is echter pas mogelijk wanneer er sprake is van meerdere metingen.

Zoal in bovenstaande secties duidelijk is geworden, kunnen de resultaten van de enquête(s) op verschillende manieren verwerkt en geanalyseerd worden. Dit proces is iteratief en bestaat uit data opschonen, berekeningen maken, visualiseren, en analyseren.

⁶³ Het HCSS datalab hanteert Pearson wanneer de betrokken variabelen op intervalniveau liggen, Spearman wanneer het om ordinale schalen gaat. Een waarde wordt meegenomen als correlatie zodra de absolute waarde boven 0,30 uitkomt; waarden boven 0,50 worden als sterk gezien en krijgen extra aandacht in de rapportage, terwijl verbanden kleiner dan 0,30 worden genegeerd.

⁶⁴ Het HCSS Datalab controleert vooraf of de verdeling van elk continu item voldoende normaal is door middel van QQ-plots en een Shapiro–Wilk-toets. Als de afwijking te groot blijkt ($p < 0,05$ of duidelijke kromming in de plot), wordt het item verder geanalyseerd met niet-parametrische toetsen, zoals de Mann–Whitney-U-test voor onafhankelijke waves of de Wilcoxon-signed-rank-test bij gepaarde metingen.



The Hague Centre
for Strategic Studies

HCSS

Lange Voorhout 1
2514 EA The Hague

Follow us on social media:

@hcssnl

The Hague Centre for Strategic Studies

Email: info@hcss.nl

Website: www.hcss.nl